



ANUSHTEGIN-XORAZMSHOHLAR DAVLATINING TASHKIL TOPISHI VA BOSHQARUVI TIZMI

Ahmadjonov Ahrorbek

Andijon davlat universiteti, Tarix fakulteti 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7034536>

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Xorazm diyoridagi buyuk davlatlardan bo'lgan Anushteginiylar davlati haqida, uning tashkil topishi hamda boshqaruv tizimi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Anushteginlar sulolasi, Xamadon, Iroq, Yettisuv, Qoshg'ar, Kavkaz, Dashti qipchoq

Anushteginlar sulolasi vakillari, sobitqadamlik bilan, uzoqni o'ylab qilingan diplomatik ustomonlik, mavjud siyosiy shart-sharoitdan kelib chiqqan holda amalga oshirilgan oqilona faoliyat olib borganlari natijasida ulkan imperiyani yarata olganlar. Bunda ular, Saljuqiylar sulolasining zaif tomonlaridan ustalik bilan foydalandilar, Qoraxitoylar, Qoraxoniylar, G'uriylar, Abbosiy xalifalar bilan goh nozik diplomatik usul, goh kuch ishlatish oqibatida buyuk saltanatga asos soldilar. Sulola asoschisi Anushtegin, o'g'uzlarning bekduli urug'idan bo'lib, saljuqiy hukmdor Sulton Malikshoh (1072-1092 y.y) saroyida tashtdorlik lavozimidan 1077 yili Xorazm shihnasi (boshqaruvchisi) lavozimiga tayinlanadi.

Anushtegin (1077- 1097 y.y) o'z faoliyati davomida Saljuqiylarning ishonchiga sazovar bo'ldi. Bu ishonch tufayli, uning avlodlari Xorazmda hukmronlik qilishni qonuniy meros sifatida qabul qilib oldilar. Anushteginlar ma'lum bir davrgacha vaziyat taqozosi bilan saljuqiylarga xizmatda sadoqat ko'rsatdilar. Chunki XI asr boshlaridan XII asr o'rtalariga qadar butun SHarqda, musulmon dunyosida saljuqiylardan qudratli birona sulola va davlat bo'lgan emas. Hatto xalifalik poytaxti Bag'dod ham, ular tasarrufida bo'lib, xalifa dunyoviy hokimiyatdan chetlashtirildi, amalda esa faqat diniy hokimiyatnigina ifodalardi xolos. Saljuqiylar G'arbda O'rta yer dengizi va Yevropagacha cho'zilgan hududlarni egallab shon-shavkatda buyuklik darajasiga ko'tarilgan edilar. Xorazmshohlar-Anushteginlar sulolasi asoschilarining tarixiy xizmati shunda ediki, ular rasman saljuqiylarga qaram bo'lgan holda, amalda bo'lajak mustaqil Xorazm davlatining poydevorini yaratishga muvaffaq bo'ldilar. Sulola asoschisi Anushtegindan keyin hokimiyat



tepasiga kelgan Qutbiddin Muhammad (1097-1127) mavjud vaziyatdan ustalik bilan foydalanib, hatto saljuqiylarning eng buyuk mavqeini xalqaro miqyosda va shuningdek, ichki tomonidan ham mustahkamlashga xizmat kildi. Saljuqiy hukmdorlarining ishonchiga sazovor bo'lgan Qutbiddin Muhammad Xorazmshoh amalda mustaqil Xorazm davlatiga asos soldi. Uning saljuqiylarga qaramligi nomigagina, ya'ni har yili muayyan o'lpon to'lab turish tarzida bo'lgan. Mazkur hukmdor to'g'risida «Tarixiy yodgorliklarda Xorazmshohning unvoni «Podsho qutb ad-Dunyo va ad-Din Abu al-Fath Mu'an Amir al-mo'minin» («Dunyo va din qutbi, g'alabalar otasi, mo'minlar amiri – xalifaning yordamchisi») so'zlari ham Xorazmshohning obro'i baland ekanidan shohidlik beradi», - deb yozgan Ziyoy Bunyodov.

«Qutbiddin Marvda ta'lim olib, yaxshi ma'rifat olgan, adab va din ilmlarini o'rgangan edi. U har tomonlama iste'dodli odam edi, olimlar va din arboblari uni yaxshi ko'rishar, u ham ularni izzat-hurmat qilardi. Fuqarolariga adolatli, ular ham uni yaxshi ko'rib, uning nomini aziz tutar edilar». Qutbiddin Muhammad boshlagan xayrli ishlarni, uning o'g'li Al-Malik Abu Muzaffar Alouddin Jaloliddin Otsiz davom ettirdi. Xorazmshoh Otsiz (1127-1156 y.y) hukmronlik davrini, asosan, ikki bosqichga bo'lish mumkin: 1127—1138—yillar 6 1138—1156 yillar Agar Xorazmshoh Otsiz hukmronligining birinchi davrida (1127-1138) Sulton Sanjarga sadoqat bilan xizmat qilgan bo'lsa, hukmronligining ikkinchi davrida (1138- 1156 y.y) mustaqil Xorazm davlatiga asos soldi. Xorazmshoh Otsiz har bir qulay vaziyatdan foydalanib, birinchi marta xorazmshohlar davlatining hududlarini kengaytirish siyosatini boshlab berdi. Xorazmshoh, Sulton Sanjar farmonini buzib, saljuqiylarga tobelikda bo'lgan ko'pgina yerlarni bosib oldi. Sulton Sanjar ham Xorazmshoh Otsizning qudratini tan olishga majbur bo'ldi. Natijada siyosat maydonida kuchli davlat – Xorazmshohlar davlati paydo bo'ldi va mustahkamlandi. Strategik siyosiy maqsadlarni ko'zlagan Xorazmshoh Otsiz qo'shni davlatlar bilan samarali diplomatik munosabatlarni o'rnatishga intildi. V.V. Bartol'd uning qo'shni davlat hukmdorlariga yozgan maktublarini «SHarqona diplomatiya namunasi» deb baholagan. Bunday harakatlarning natijasida kuchli, amalda mustaqil davlatga asos solgan. Bu albatta, Xorazmshoh Jaloliddin Otsizning o'z davridagi siyosiy vaziyatni chuqur anglagan mohir diplomat siyosiy arbob bo'lganligidan dalolat beradi. Xorazmshoh Otsiz ham barcha xorazmshohlar kabi yuksak madaniyatli hukmdor edi. «Alouddin Otsiz otasiga o'xshab, Marvda yaxshi ma'lumot oldi. Otsiz musulmonlar podshohiga xos islom diniga va ilohiyot



olimlariga homiylik qilishdan tashqari, turli fanlar va san'at ahlini qadrlar, o'zi ham forscha qasida va ruboiylar yozar, juda ko'p buyuk shoirlarning bayotlarini yoddan bilardi. U Xorazm aholisiga g'amxo'r, adolatli podshohlik qildi. Fuqarolar Xorazmshoh Otsizni yaxshi ko'rar, uning zamonida xalq xavf-xatardan mutlaqo holi, tinchlik va osoyishtalikda, adolatda yashadi». Jaloliddin Otsiz vafot etgach, o'g'li El-Arslon 1156 yil 22 avgust kuni taxtga chiqdi (1156-1172). U ham o'z sulolasi an'analarini sodiqlik va sobitqadamlik bilan rivojlantirib, mamlakat sarhadlarini kengaytirish siyosatini davom ettirdi. El Arslon 1167 yilga kelib Balx va Sabzavor shaharlarini, shuningdek, eng yirik shaharlardan biri bo'lgan Nishopurni egalladi. Natijada, «Toj ud-Dunyo va ad-Din molik ut-Turk va al-Ajam» («Ajam va turklar podshosi») nomini oldi.

El-Arslon 1172 yil 17 mart kuni vafot etdi. El-Arslon o'limi oldidan kenja o'g'li Sultonshohni valiahd qilib tayinladi. Ammo davlat va harbiy ishlarga uning onasi Turkon Xotun qo'lida bo'lgan. Ammo Alouddin Takash, ya'ni El-Arslonning katta o'g'li Xorazm xalqi va qo'shinlarining madadi bilan rasman 1172 yil 11 dekabrda Xorazm taxtiga o'tirdi. Oqibatda saltanatda aka-ukalar o'rtasida toju-taxt uchun yigirma yil davom etgan o'zaro urushlar boshlandi. Sulton Takash ukasiga kurashish bilan birgalikda, saltanatni mustahkamlash va sarhadlarini kengaytirish siyosatini davom ettirdi. Takash davrida Dehiston qo'shib olindi. Sultonshoh ancha vaqtgacha Xurosonda hukmdorlik qilib, taxt uchun akasiga qarshi shiddatli kurash olib bordi. SHuni alohida qayd qilib o'tish kerakki, Sultonshoh ham ancha qobiliyatli va ma'rifatli hukmdor edi. Ammo, hokimiyatga intilish hissi uning aqlidan ustun keldi. Uzoq kurashlardan keyin, ya'ni 1188 yil bahoriga kelibgina vositachilar ishtirokida aka-ukalar o'rtasida sulh tuzilib, Sultonshoh akasi Takash hukmdorligini tan oldi. SHundan keyingina, 1189 yil 4 iyulda Rodekon (Rodgon) shahrida Takashning sultonlik taxtiga chiqish marosimi o'tkazildi. Ammo Sultonshoh buzg'unchilik ishlarini davom ettirib, akasiga qarshi kurashda g'uriylardan madad so'rab bordi. Biroq, u o'z maqsadiga erisha olmadi. Faqat 1193 yilda Sultonshohning vafoti bu ayovsiz kurashga xotima yasadi. Endi Xorazmshoh Takash hech qanday xavotirsiz o'z davlatini mustahkamlash va sarhadlarni kengaytirish siyosatini yanada kuchaytirish imkoniyatiga ega bo'ldi. 1194 yili Marvni qo'shib oldi. Hatto qoraxitoylar yurti Bolasog'ungacha bo'lgan hududlarni qo'shib olish siyosatini olib bordi. 1194 yil 4 mart kuni SHimoliy Eron hududida bo'lgan jangda saljuqiylarning so'nggi hukmdori Tug'rul III tor-mor keltirildi va Eron hududlarida saljuqiylar hukmronligi tugadi, Xamadon va Iroq



Ajami (SHarqiy Eron hududlari) yerlarini bo'ysundirdi. Xalifa An-Nosir (1180-1225 y.y) qo'shinlarini bir necha marta yengib, juda katta hududlarda o'z hukmronligini o'rnatishga muvaffaq bo'ldi. Takash 1200 yil 3 iyulda SHahriston shahrida vafot etdi. Takash Xorazmshohlar saltanatining (imperiyasining) asoschisi edi. SHunday ulkan saltanat hukmdori bo'lishi bilan birgalikda u adolatni yaxshi ko'rardi. «Xorazmshoh Takash o'z fuqarolariga nisbatan adolatli bo'lgan, odatdan tashqari qobiliyatga ega, buyuk diplomat va lashkarboshi edi», – deb ma'lumot beriladi tarixiy manbalarda. Sulton Takash o'z o'g'li Alouddin Muhammadga mustahkam va ulkan saltanatni meros qilib qoldirdi. Sulton Alouddin Muhammad ham o'z sulolasining ichki va tashqi siyosat bilan bog'liq an'analarini muvaffaqiyat bilan davom ettirib, saltanat sarhadlarini yanada kengaytirdi. Sulton Muhammad davrida (1200-1220 y.y) saltanat tarkibiga sharqda Yettisuv, Qoshg'ar, SHimoliy Hindistongacha bo'lgan hududlar, g'arbda Iroq (xalifalik), Kavkaz yerlarigacha, shimolda Dashti Qipchoq kengliklaridan, janubda to Hind okeani va Fors ko'rfazigacha bo'lgan hududlar kirardi. Hatto eng cheka Ummon (Arabiston yarim oroli) yerlarida ham Muhammad nomiga xutba o'qilardi. Anushteginiylar davrida davlat boshqaruvi ikki tizimdan: dargoh va devonlar majmuidan iborat bo'lgan. Dargohda hojib, ulug' hojib tutgan mavqe yuqori bo'lgan. Hojiblik xizmati xorazmshohlar davrida ham o'z ahamiyatini saqlab qoldi. Ulug' hojib hukmdorning eng yaqin kishilaridan biri hisoblangan. Hojiblarga g'oyatda muhim vazifalar, masalan, maxsus muzokaralar olib borish va, hatto vazirlar faoliyatini taftish etish kabilar topshirilgan. Shuningdek hojib lavozimidagi amaldorga butun bir viloyat noibligi topshirilgani ham ma'lum. Dargohdagi barcha xo'jalik xizmatlari faoliyatini boshqarish ustozdorga yuklatilgan. Sulton chaqirganda birinchi hozir bo'ladigan shaxs ham ustozdor hisoblangan. Oliy farmon olgan ustozdor shunga ko'ra tegishli xizmatlarga buyruq bergan va uning gapini ikki qilish bo'lmagan. U dargohning barcha masalalari bilan shug'ullangan va bundan tashqari bosh xazina mablag'laridan ham istifoda etgan holda nonvoyxona, oshxona, otxona, saroy xizmatchilarining xarajatlarini qoplar edi. Shuningdek, u ushbu mablag'dan maosh berish va boshqa xarajatlar uchun ham foydalangan. Nisaviyning yozishicha, bunda ustozdor ulardan tilxat olgan. Tilxatga vazir, mustavfiy, mushrif, nozirning muhrlari bosilgan bo'lishi kerak edi. A'yonlar xarajatiga ketgan mablag' haqidagi tilxat ariz muhri bilan tasdiqlanishi kerak bo'lgan. Amiri oxur mansabi ham mas'uliyatli hisoblanib, uncha-muncha kishi bu lavozimga tayinlanmagan. Chunki uning bo'yniga



sultonga tegishli otlar parvarishi yuklatilgan. Otlarning soni esa 30 mingga bo'lgani ma'lum. Podshohona ovlarni o'rniga qo'yish tadbirlarini amiri shikor uyushtirgan. Saroydagi muhim xizmatlardan yana biri bu tashtdordir. Garchi tashtdor yuvinish anjomlarini saqovchi ma'nosini bersa-da, ammo aslida bu mansabni egallagan kishi sultonning eng yaqin kishilaridan biriga aylangan. Hukmdor unga o'zining eng maxfiy fikrlarini ham izhor qilishi mumkin edi. Yuqorida tilga olganimiz Anushtegin saljuqiy Sulton Malik saroyida xuddi mana shunday tashtdor mavqeiga erishganda, unga mazkur mansabga viloyatda mutanosib keluvchi shihnalik, ya'ni Xorazm shihnaligi lavozimi beriladi. Chunki tashtdor xizmati bilan bog'liq barcha xarajatlar Xorazm viloyatidan tushadigan soliqlar bilan qoplanardi. Yana bir muhim lavozim bu qissadordir. U hafta davomida sultonga tushgan arzlar, shikoyatlarni yig'ib, juma kuni kechasi hukmdorga topshirdi. Keyin esa har bir arzchi yo shikoyatchiga tegishli javobini berardi. Bu mansabga ham har kim tayinlana berilmasdi. Zero, hukmdor bilan oddiy xalq o'rtasida aloqa bog'lab, raiyyat ahvoli va zoridan xabardor qilib turish savobli ishini hamma ham halol bajara olmasligi tabiiy. Dargohda shuningdek chashnigir — sultonga beriladigan ovqat, ichimliklarni tekshirib ko'ruvchi, jomador, sultonning kotibi (davatdor), sharobdor, farrosh, bayroqdor (amiri alam), xos xizmatkorlar boshlig'i (maliki xavas) kabi xizmat va vazifalar ham bo'lgani ma'lum. Uning qadim zamonlardan to hozirgi kungacha rivojlanishi ushbu maqolada keng tasvirlangan.¹ Ushbu maqolada oilaning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati, roli, turlari berilgan. Uning qadim zamonlardan to hozirgi kungacha rivojlanishi ushbu maqolada keng tasvirlangan.² Shu jumladan, kichik biznes va biznesning rivojlanishi va huquqiy asoslari ilmiy tahlil qilinib, ayni paytda kichik biznes va biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ikkinchisiga o'zgartirishlar kiritiladi va milliy qonunchilikning ushbu sohasiga oid qoidalar qo'shiladi.³ Hozirda yuqorida qayd etilgan ajdodlarimizning ilmiy merosini, ijtimoiy-siyosiy faoliyatini o'rganish va yoshlar bilan tanishtirish xayrihohligi hozirgi zamon ziyolilarining asosiy dolzarb vazifalaridan sanaladi.⁴ G'arb olimlarining

¹ Nasriddinovich, A. A. (2020). The features of appearing family in modern society. *European science review*, (3-4), 69-72.

² TOLIBJONOVICH, M. T., & OGLI, G. O. R. (2020). Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today. *JournalNX*, 6(10), 109-111.

³ Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.

⁴ Abdumalikovich, E. A. (2018). Innovatory methods of working with unorganized youth. *European science review*, (9-10-1), 259-260.



oliy ta'limni o'zgartirish haqidagi qarashlari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. O'zbekistonda oliy ta'limning rivojlanishi xorijiy tadqiqotlar prizmasi orqali o'rganildi.⁵ O'rta asrlar yozma manbalarida Xorazmshohlar davlat boshqaruvidagi ko'pgina mansab va lavozimlar haqida ma'lumotlar saqlanib qolgan. Bosh hojib yoki ulug' hojib (hojibul-kabir) - oliy hukmdor shaxsi bilan bog'liq masalalar, marosimlar, marosimlarning nazorati bilan aloqador ishlarga javobgar bo'lgan. Ular sultonning eng zarur topshiriqlarini bajarganlar hamda hukmdorga doimiy ravishda hamrohlik qilganlar. Ular vazirlik devonining daftarlari, undagi yozuvlar, arxivlar, moliya sohasidagi kotiblar va amaldorlarning hatti-harakatini nazorat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nasriddinovich, A. A. (2020). The features of appearing family in modern society. *European science review*, (3-4), 69-72.
2. TOLIBJONOVICH, M. T., & OGLI, G. O. R. (2020). Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today. *JournalNX*, 6(10), 109-111.
3. Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.
4. Abdumalikovich, E. A. (2018). Innovatory methods of working with unorganized youth. *European science review*, (9-10-1), 259-260.
5. Egamberdiev, A. (2022). HIGHER EDUCATION IN SOME WESTERN RESEARCH. *Thematics Journal of Social Sciences*, 8(2).
6. Машарипов О. - Хоразм тарихидан саҳифалар. Тошкент., 1994.
7. Жалолиддин Мангуберди. Тарихий манбалар. Тошкент., 1999.
8. Саидов Ш. Ўрганилаётган мамлакатлар тарихи (Хоразмшоҳлар ануштакинлар давлатининг юксалиши ва ҳалокати). Тошкент, 2006.
9. Бўриев О.Б., Н.Т.Тошев. Жалолиддин Мангуберди. Тошкент. 1999.

⁵ Egamberdiev, A. (2022). HIGHER EDUCATION IN SOME WESTERN RESEARCH. *Thematics Journal of Social Sciences*, 8(2).